

L'Infant romà*

MASSIMO MIGLIO

Istituto Storico Italiano per il Medio Evo

Una lletra enviada des de Roma el 1547 informa el duc Hèrcules II d'Este sobre les darreres novetats romanes, i no només les romanes. L'informa d'una mort tal vegada sobtada, d'un parentesc i d'una herència indeterminada. *Don Joan* ha mort a Gènova. Té un dipòsit de molts ducats a València; a Roma tan sols deixa algunes peces de vestir, dos cavalls i una vinya valorada en 300 ducats. No ha fet testament i, per això, la seva herència es dividirà entre els Mattei, el duc de Gandia i els fills d'un suposat duc de Valenza. Tan bon punt sàpiga res de nou sobre els ducats dipositats a València, l'informador tornarà a escriure.

Són les escasses traces d'una història complexa que havia començat poc abans de l'inici de segle, ara escampada entre els breus fragments d'aquest despatx. Qualsevol d'ells podria donar una pista per a la recerca: els Mattei, membres de la nova aristocràcia romana que s'havia consolidat amb el canvi de segle; la possessió de la vinya, en la línia de la millor tradició romana; els dos cavalls i les peces de roba que no semblen apuntar cap a un personatge d'especial relleu. Gairebé en contrast, però, heus ací el parentesc amb el duc de Gandia, que situa el personatge en una dimensió ben diferent a la romana, ço que ve subratllat per la decisió de dipositar els diners a València.

Hi podem afegir encara algunes qüestions que ens plauria resoldre. Què hi feia a Gènova, *don Joan*, i de què va morir? I més: per què el duc d'Este hi hauria de tenir cap interès, en tot plegat?

Tot s'esclareix si al nom Joan afegim el cognom Borja¹ i, tal com fou anomenat poc després de néixer, l'apel·latiu d'*Infant romà*.

* El meu agraïment, pels suggeriments bibliogràfics, a Emanuele Conte, Santiago La Parra López i Alessandro Pontecorvi. Per la traducció, a Maria Toldrà.

¹ GREGOROVIVS, s. d.: 321-323. "Don Giovanni Borgia è morto a Genova; a quanto si dice, aveva depositato molte migliaia di ducati a Valenza. Qui [i. e. a Roma], possiede pochi capi di vestiario, due cavalli e una vigna del valore di circa 300 ducati. Poiché non ha fatto testamento, la sua eredità andrà in parte ai Mattei, nobili del luogo, in altra parte al duca di Gandia e ai figli del duca di Valenza, se non contrasta per loro il fatto che sono figli naturali. Io non mancherò di informarvi circa i denari depositati a Valenza, e informare poi Vostra Eccellenza". El document és actualment il·localitzable, tal com anota el curador de l'última traducció italiana de l'obra. No sé a qui es deu referir l'informador d'Hèrcules quan es refereix als "figli del duca di Valenza", si és que no es tracta dels fills del duc de Gandia. En aquesta contribució ampli, integro, corregeixo i preciso el que he escrit a MIGLIO, 2005.

Allò que hom recollia en la lletra tramesa des de Roma era la notícia de la mort de l'Infant romà, duc de Nepi i primer duc de Camerino, que havia estat al servei de Carles V, però del qual, un cop mort, ningú no recorda els títols del passat ni, encara menys, les grans esperances que Alexandre VI hi havia dipositat; la mort, dèiem, de qui Batllori defineix com “el personaje borgiano que representa el escalón más bajo, en el orden moral, de toda la dinastía”.²

També s'aclareix en part la relació amb la família Mattei, perquè un membre de cert relleu del llinatge, Ciriaco, s'havia mullerat amb una filla natural de Giovanni, anomenada Lucrezia.³

L'EFÍMER

Hom pot recórrer al concepte d'efímer a propòsit de les conquestes i el projecte estatal en l'empresa de la Romanya i en la resta d'adquisicions territorials dels Borja a Itàlia. Però cal advertir que estem davant d'un projecte *inacabat*. I reconèixer que tan sols podem intuir, en algun cas, què hauria passat si la mort d'Alexandre VI i la greu malaltia que va colpir Cèsar Borja durant els darrers dies del pontífex no ho haguessin interromput. És necessari reflexionar només sobre el que s'esdevingué, però, en conseqüència, també el judici sobre Alexandre i Cèsar Borja haurà de ser molt caut.

Així mateix, per entendre els esdeveniments que se succeïren entre 1492 i 1503, insisteixo en la meua convicció que no és possible imaginar-se Alexandre, Cèsar i Lucrecia com un monstre de tres cossos amb una única testa. Hi hagué moments en què l'entesa entre ells fou completa, d'altres de gran desacord, d'altres d'aliança entre Cèsar i Lucrecia, entre Alexandre i Cèsar, i totes les combinacions possibles entre els tres personatges.

Fins i tot durant els anys 1501-1503, quan la sintonia era més forta (per bé que Lucrecia ja s'havia instal·lat definitivament a Ferrara), es pot aplicar la mateixa observació. Jean-Jacques Marchand ha subratllat recentment que l'atenció de Maquiavel durant la primavera i l'estiu de 1501, en les *Legacions*, abans de les reflexions de les seves grans obres, està completament centrada d'antuvi en Alexandre VI; aleshores Maquiavel veu en el Valentino “solo il mandante formale di una campagna preparata a Roma” (per a l'empresa de la Romanya), i no serà fins al començament de 1502 que prendrà “coscienza delle capacità militari, politiche e diplomatiche di Cesare”. En les *Legacions*: “il giovane rampollo dei Borgia che tre anni prima si apprestava a ricevere dal padre un nuovo staterello da aggiungere alla sua collezione, rivelatosi un anno prima uno splendido principe nuovo dotato di tutti i pregi fisici ed intellettuali, è adesso per colpa della Fortuna, ma anche per un suo fatale errore di valutazione politica, spro-

² BATLLORI, 2001, sense paginació.

³ Ídem, 1994: 9. Ciriaco Mattei i Lucrezia van tenir una filla, Giustina, casada amb Gioambattista Pamfili; vegeu també *ibíd.*: 34.

fondato nell'avello' dei falliti" ("così pare che questo Duca a poco a poco sdrucchioli nello avello").⁴

D'altres historiadors han insistit en les divergències entre Alexandre i Cèsar a propòsit de la voluntat de secularització d'aquest últim, concretades especialment en la constatació per part de Cèsar de l'absència de rendes provinents de beneficis al Laci, a la Itàlia central i a la Itàlia meridional, i en la diferent perspectiva del papa a l'hora d'intervenir al Laci i al territori del centre d'Itàlia.⁵

UN PROJECTE

Parteixo d'aquests pressupòsits per a proposar una lectura diversa i en part nova de l'acció pontificia d'Alexandre; una valoració diferent dels projectes relatius als seus fills, que té com a centre la figura de l'Infant romà, fins avui poca cosa més que un fantasma. Naturalment, no podré pas prescindir de la presència de Cèsar Borja, d'un Cèsar, però, allunyat dels tòpics i els estereotips, de qui finalment seria possible provar d'escriure'n la biografia. Una biografia, que en qualsevol cas encara s'ha de fer, que alhora serà la història d'una vasta àrea del centre d'Itàlia, que anul·li clíxés antics i verifiqui dades importants (la composició de les tropes del Valentino, en relació amb els habitants de les ciutats i els pobles; la importància i el desenvolupament tàctic de la infanteria; el paper nou de l'artilleria; la importància de les fortificacions; llur desmantellament parcial; que precisi la presència i el paper de Leonardo da Vinci i de l'esplet d'arquitectes, cartògrafs, homes de lletres i juristes que acompanyaven el duc; que precisi l'escenari de malifetes i d'homicidis; l'ús iterat d'una justícia exemplar; els programes urbanístics funcionals del nou poder); que reconstrueixi una crònica quotidiana en què l'actor no és tan sols Cèsar, sinó sobretot els qui vivien en aquells territoris, on l'efímer és organització del consens i projecció pública del poder (amb cerimònies i litúrgies que es repeteixen, idèntiques, en qualsevol lloc acabat de conquerir, amb la tria de mecanismes institucionals que semblen seguir un guió consolidat i no aporten variants substancials en els mecanismes de govern), en la qual sempre hi ha lloc per a la capacitat del Valentino de reunir components socials i d'explotar les tensions polítiques internes de les ciutats cobejades.

Acullo, com a hipòtesi de treball, la proposta de Paolo Prodi, segons el qual l'objectiu principal de la política d'Alexandre VI sobre la Romanya era "non [...] il rafforzamento dello Stato pontificio ma la costituzione di un'autorità imperiale-pontificia in grado di esercitare un potere sovra-statale in un mondo in cui gli Stati erano già divenuti sovrani rifiutando ogni pretesa dell'Impero in senso tradizionale".⁶

⁴ MARCHAND, 2005: 27, 34-35.

⁵ PELLEGRINI, 2005: 67-68.

⁶ PRODI, 2005: 21, i vegeu també ídem, 2003.

Però projecto la seva observació des de la Romanya, que era el teló de fons del seu estudi, a tots els Estats Pontificis. I començo llegint la reacció del pontífex davant de la notícia que Cèsar ha conquerit Camerino, el juliol de 1502.

Alexandre està content com no n'ha estat mai, sobreix de joia, no pot parlar, trenca el cerimonial de l'audiència, crida els ambaixadors al seu costat, s'aixeca del tron per apropar-se a una finestra, es fa llegir en veu alta una carta de Cèsar Borja que l'informa de la conquesta de Camerino: "22 luglio. Ozi [...] ritrovassimo il Pontefice tanto allegro quanto ancora mai lo abbi veduto; e chiamatine tutti do proxime alla Santità Sua, ne communicò la nuova dell'acquisto de Camerin, e si era tanto perduto in questa letizia ch'èl non puoté continuar quel che voleva; ma per più expression della cosa si levò in persona da sedia e si redusse a una finestra, e qui feze lezer una lettera del suo Duca, data in Urbino a' 20 del mese, a ore XVII, el tenor del quale è, come, a onor di Sua Beatitudine, lui aveva acquistata la terra di Camerin con tutto el suo contado".⁷ Durant tot el dia i la nit següent la ciutat va participar de la joia del pontífex: es van disparar les bombardes de Castel S. Angelo, hi hagué focs artificials, s'encengueren lluminàries pels carrers, se celebrà una festa a la plaça de Sant Pere, la campana gran del Campidoglio va repicar: *magnus triumphus*.⁸

El mateix pontífex declarava: "in verità [...] nui abbiamo aute molte vittorie, ma de alcun'altra non ne abbiamo presa tanta allegrezza quanto di questa".⁹

D'on venia tanta joia? La senyoria de Camerino era una petita entitat territorial al nord de les Marques, important des del punt de vista estratègic, però no pas tant que justificués, ella sola, unes manifestacions tan reiterades d'alegria fins al punt de fer sospitar a un historiador si no eren pròpies d'"un vell que començava a perdre les facultats".

La resposta, la proporciona un dels consellers dels Borja, autor d'una important relació sobre l'estat de Camerino, compilada immediatament després del restabliment del domini borgià i presentada al pontífex. L'autor, Ludovico Clodio, que fa gala d'una gran familiaritat amb el papa, defensa la teoria que l'aspiració a la llibertat dels habitants de Camerino es pot satisfer amb les estructures centrals de l'Església, però declara que això certament no interessa al pontífex, que s'ha d'esforçar a mantenir-los "mercanti, uguali, bassi, vili e ignorantí", "tutti uguali e [...] tutti sguatteri", sobretot perquè els interessos de l'Església són ben diferents als dels familiars del papa.¹⁰

Heus ací aclarida la joia del pontífex. La conquesta del ducat de Camerino no constituïa la recuperació dels drets pontificis sobre un territori dels Estats de l'Església,

⁷ FALASCHI, 2005, ha cridat l'atenció sobre l'important memorial de Clodio; cita el despatx d'A. Giustinian a les p. 303-304.

⁸ "Victoria autem fuit haec, quod initam per ducem Valentinensem cum domino Camerini et concordia ad certum tempus, stante hujusmodi tempore d. Camerini nihil tale reformidante, dux irruit in civitatem quam habuit, et dominum Camerini et omnes filios suos legitimo et bastardo cepit et captos tenuit" (vegeu BURCKARD, 1907-1942: II, 326).

⁹ Citat dins FALASCHI, 2005: 305.

¹⁰ *Ibíd.*: 317.

sinó un episodi de la creació de l'estat personal dels Borja. Així, doncs, el 3 d'octubre de 1502, el cardenal Francesc de Borja, bisbe de Cosenza, que és el veritable braç operatiu del pontífex, prendrà possessió del ducat en nom del titular, de qui és tutor; val a dir, en nom de l'Infant romà, que és investit com a duc. Aquest títol habilita Joan de Borja “a trasferire il titolo e il dominio secondo le norme della primogenitura”, li “conferisce la sovranità sul territorio e stabilisce legami saldi collo stesso, rendendo giuridicamente difficili eventuali ripensamenti di papi successivi”.¹¹ La presa de possessió havia estat precedida el 2 de setembre d'una butlla pontificia que erigia la senyoria de Camerino en ducat i en nomenava duc Joan de Borja.

UN ESTAT FAMILIAR

Hem après a reconèixer “nella curia romana del rinascimento un laboratorio tra i più precoci della secolarizzazione delle pratiche politiche nel mondo cristiano occidentale”;¹² en aquest cas veiem en acció, en les decisions del mateix pontífex i dels seus consellers, un dels actors principals del procés, Alexandre VI, que s'està construint, sobre la base de principis jurídics, un estat personal propi. Roderic de Borja continuava així una línia d'acció oberta de primer com a bisbe de València, i després com a cardenal i vicecanceller, amb el progressiu allunyament de la política dels Reis Catòlics (i l'oposició a les seves decisions, per part dels espanyols, va arribar fins al punt de proposar la convocatòria d'un concili).

Cal que fem, ara, una passa enrere i recordem que, l'agost de 1499, Lucrecia Borja havia estat nomenada governadora de Spoleto i de Foligno, i, l'octubre del mateix any, senyora de Nepi. El 1500, Cèsar Borja esdevingué gonfanoner de la santa Església romana i capità general de l'exèrcit pontifici; el 1501, duc de Romanya, títol “che gli consente di riunire tutti i suoi territori in un'unica struttura sovra-locale, in cui viene attuata una specie di federalismo *ante-litteram*”.¹³

Una passa més enrere. El duc de Gandia, que fins a la seva mort havia estat l'element més important del pontífex en la definició de la política dinàstica dels Borja, va desaparèixer la nit del 14 de juny de 1497. El van treure del Tíber la tarda de l'endemà.¹⁴ Entre el juny i el desembre del mateix any devia néixer Joan, l'Infant romà. Com es llegeix a la *Civiltà Cattolica* de 1873, no sense una certa elegància, tots dos germans, que duïen el mateix nom, Joan, “non furono contemporanei, ma l'uno nasceva quando l'altro moriva; e forse il padre a rinnovare nel neonato quel nome fu indotto appunto dal grande amore, che pel primo Giovanni avea nutrito”.

¹¹ *Ibid.*: 305-307 (307).

¹² PELLEGRINI, 2005: 48.

¹³ BONVINI MAZZANTI, 2005: 96.

¹⁴ El relat dels esdeveniments, dins BURCKARD, 1907-1942: II, 42-44.

Cap font no en recorda el naixement. No serà fins uns anys després, l'1 de setembre de 1501, que dos documents pontificis fan sortir alhora Joan de l'ombra.¹⁵

Tots dos s'adrecen “nobili Joanni de Borgia infanti romano”. En el primer es declara que, per indicis versemblants de llur tendra edat, hom pot concebre l'esperança que els fills il·legítics es converteixin, anys a venir, en homes virtuosos, sobretot els qui tenen un naixement marcat pels mèrits dels progenitors i d'una noble prosàpia: “quia decus virtutum geniture maculam abstergit in filiis et pudicitia morum pudor originis aboletur”.¹⁶ En el segon, l'arenga és amb prou feines més succinta: “Spes future probitatis que ex verisimilibus tue infantilis etatis inditiis concipi potest quod succedentibus annis te in virum debeas producere virtuosum”.¹⁷

Segons tots dos documents, Joan està “in tertio vel circa [...] etatis anno constituto”: té prop de tres anys.¹⁸

En el primer s'afirma que Joan era fill il·legítim de Cèsar Borja, solter (com ho era, de fet, en aquell moment), i d'una dona soltera. En el segon es precisa que el defecte d'il·legitimitat no derivava de Cèsar, sinó del mateix pontífex: “Cum autem tu defectum predictum non de prefato Duce sed de nobis et dicta muliebri patiaris, quod bono respectu, litteris predictis [*i. e. la butlla precedent*] specificè exprimere noluimus”.¹⁹ S'hi posa de relleu la preocupació jurídica que el document no pugui ésser anul·lat, no comporti cap dificultat en un futur al seu destinatari, i sigui una mostra del favor de qui l'estén: “no pas perquè ens ho hagi sol·licitat, sinó per la nostra espontània resolució i liberalitat, i en la consciència de la nostra plena potestat i autoritat, confirmem i ratifiquem mitjançant la present [*i. e. butlla*] tot el que aquella altra conté”.²⁰

Tots dos s'adrecen, en la *inscriptio*, al noble Joan de Borja, “infanti Romano”.

La utilització del terme *infans* s'ha interpretat sempre com una referència genèrica a l'edat del destinatari; edat que, d'altra banda, és indicada amb una certa precisió en els documents entorn dels tres anys. Per contra, em sembla més encertat pensar que la tria del terme té un perfil jurídic precís, dictat per decisions polítiques. És de destacar, així mateix, la seva col·locació en la *inscriptio* dels documents. Ras i curt, crec que la definició d'*infans romanus*, títol abans no utilitzat, que jo sàpiga, per a la resta de fills del pontífex, indica la voluntat papal de reservar per a Joan la designació honorífica pròpia dels fills legítics del rei, amb l'excepció del primogènit, en ús des del Tres-cents en les monarquies espanyola i portuguesa.²¹ Si això és veritat, Joan es converteix aleshores en l'infant d'una dinastia anòmala que té el pontífex en el seu vèrtex.

En el primer document hom legitimava Joan i l'habilitava per a gaudir de qualssevol drets, detallats amb precisió notarial, “in quibuscunque civitatibus, dominiis, du-

¹⁵ GREGOROVIVS, 1874: 401-407.

¹⁶ *Ibid.*: 401.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*: 401, 405.

¹⁹ *Ibid.*: 406.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Cf. DHE, 1981: II, 473; alguna nota dins BENITO RUANO, 1952.

catibus, comitatibus, baroniis, terris, castris, oppidis, locis, palatiis, domibus, possessi-onibus aliisve bonis ac juribus omnibus”, sobre els quals alhora rebia “plenam liberam et omnimodam licentiam potestatem et facultatem”.²²

EL NAIXEMENT D'UN ESTAT FAMILIAR

La data dels dos documents també té un significat propi. Al final de juliol (el dia 27) de 1501, el pontífex s'havia traslladat a Sermoneta i a les terres dels Colonna (Castel Gandolfo, Genzano), després de deixar el govern de l'Església a les mans d'una dona, la seva filla Lucrècia (cosa mai no vista en la història del papat). A començaments de setembre s'estipula el tercer matrimoni de Lucrècia, ara amb Alfons d'Este. El 25 del mateix mes, el pontífex, acompanyat del duc Valentino, surt de Roma cap a Nepi i Civita Castellana, i confia novament a Lucrècia el govern de l'Església (fins al 2 d'octubre). El 10 d'octubre (i fins al 17) el pontífex torna a les terres dels Colonna i delega el govern per tercera vegada en la seva filla.

Joan, l'Infant romà, es veu embolicat, sense saber-ho, en els designis polítics d'Alexandre, del duc Valentino i de Lucrècia, que, en aquest moment, semblen actuar perfectament d'acord.

Els moviments d'Alexandre VI al sud i al nord del Laci tenien com a objectiu l'ajustament territorial de la regió entorn de Roma, volgut pel pontífex arran del document, signat el 25 de juny de 1501, amb què havia aprovat el repartiment del reialme de Nàpols, en qualitat de feu de la santa seu, entre Espanya i França.²³ La previsible desaprova-ció dels barons romans, que van recolzar el rei, amb qui van formar una lliga, va permetre al pontífex d'intervenir-hi amb la força.²⁴ Quan, l'agost de 1501, l'exèrcit francès entrà a Nàpols i obligà el rei napolità a fugir, la reacció del pontífex contra els barons fou gairebé immediata. Els Colonna, els Savelli i els Caetani foren excomunicats amb una butlla del 24 de setembre de 1501, i els seus béns foren confiscats: “Affixa fuit in valvis ecclesie sancti Petri bulla consistorialis emanata, per omnes cardinales tunc presentes subscripta, contra Columnensem [...]. Post prandium fuit proclamatum per Urbem quod nullus auderet tenere in domo sua, etiam secrete, aliquem Columnensem, sub pena vite; et qui haberent de bonis suis in depositum vel custodiam, deberent ea rivelare sub pena amissionis omnium bonorum priorum, et plura alia dispersioni Columnensium deservientia”.²⁵ Marin Sanuto recull que, un mes abans de l'excomu-nicació, el pontífex ja havia disposat la fortificació de les terres que confiscaria: “Questa mattina el papa è partito di Roma; è andato ozi a Castel Gandolfo, domani a Velletri,

²² GREGOROVIVS, 1874: 401-403.

²³ Sobre les relacions d'Alexandre VI amb el rei de França, vegeu GILLI, 2001.

²⁴ Per a això i el que segueix vegeu sobretot TARQUINI, 2001, 2003; PESIRI, 2001; TARQUINI; PESIRI, 2003.

²⁵ BURCKARD, 1907-1942: II, 300-301, citat dins TARQUINI, 2003: 88. Per a la política d'Alexandre envers els barons romans cf., encara que amb algunes diferències en la interpretació de fons, ALLEGREZZA, 2001; REHBERG, 2001.

l'altro a Simoneta, poi dicono, andará a a Neptuno e farà la volta verso Nepe e Civita Castellana, e per tutto fa fabricar e conzar le fortezze. Si stima farà quel medemo in le fortezze di casa Colonna e di caxa Savella".²⁶

L'annexió de les terres confiscades als barons romans, que ocupaven una gran part dels territoris de la Campagna romana, es destinaria a la creació de dos ducats, un dels quals tindria Nepi com a centre i l'altre Sermoneta, reservats per a Lucrecia, que hi va renunciar arran del casament amb Alfons d'Este, celebrat el 30 de desembre de 1501.²⁷

El 17 de setembre de 1501, setze dies després del primer, un nou document pontifici aclareix les intencions del papa. Alexandre VI assigna les terres dels voltants de Sermoneta, al sud del Laci, erigides en ducat, al seu nét Roderic, nascut del matrimoni anterior de Lucrecia amb Alfons de Bisceglie, i les terres dels voltants de Nepi, també erigides en ducat, a Joan, l'Infant romà. Burkard anota: "Superioribus diebus, SS. D. N. divisit et distribuit terras Columnensium in duas parte et erexit civitatem nepesinam in ducatum; similiter etiam oppidum Sermonete; et partem domini Columnensium applicavit ducatu nepesino, aliam partem ducatu sermonetano et investivit Rodericum de Aragonia, filium domine Lucretie, de ducatu sermonetano et Johannem Borgiam, filium suum, quem in pontificatu habuit cum quadam romana, de ducato nepesino".²⁸

Roderic té poc més d'un any, Joan gairebé tres, però ambdós ja són instruments de la política dinàstica dels Borja.

Amb la creació dels ducats de Sermoneta i Nepi, Alexandre VI crea senyories familiars al voltant de Roma per afeblir la posició dels seus enemics interns (sobretot els Colonna, però també Ascanio Sforza, definitivament enemic seu) i s'assegura el control de les principals vies d'accés a la ciutat.²⁹ Però el programa dinàstic que s'està dibuixant és més complex i s'articularà i definirà els propers mesos amb la institució del ducat de Camerino, un cop més confiat a l'Infant romà.

Política dinàstica que preveia, naturalment, la tutela dels dos nens, posada a les mans del poderós arquebisbe de Cosenza Francesc de Borja, cosí del pontífex.³⁰

JOAN DE BORJA, SENYOR DE CAMERINO

Joan de Borja torna a aparèixer en la documentació pontificia, "in quinto vel circa sue etatis anno constitutus", el 2 de setembre de 1502.³¹

²⁶ SANUTO, 1879: 77, citat dins TARQUINI, 2003: 91. Sobre la funció de les construccions fortificades vegeu les contribucions a *Le rocche alessandrine*, 2003. TARQUINI, 2003: 91.

²⁷ *Ibid.*: 88.

²⁸ BURCKARD, 1907-1942: II, 305.

²⁹ TARQUINI, 2003: 91.

³⁰ Apareix entre els col·laboradors més íntims d'Alexandre VI. La seva figura mereix una anàlisi més profunda de la que fins ara se li ha dedicat; per a les dades biogràfiques essencials, cf. DE CARO, 1970d; BATLLORI, 1994: 252 i *passim*.

³¹ El document és publicat per RONCHINO, 1877. Pel que fa a Camerino, vegeu les interessants reflexions de PIRANI, 2003.

L'*scriptor* de la cancelleria pontificia recorre a estilemes antics i ressons bíblics per tal de denunciar Giulio Cesare Varano, "iniquitatis filius et perditionis alumnus", que ha oblidat els seus juraments i la benvolença del pontífex: "in cordis duritie more Pharaonis perseverans et mala malis addens".³² L'escriptura té la mateixa intensitat de les excomunicacions de Pius II contra Sigismondo Malatesta. El document és, en resum, la història dels darrers anys de Giulio Cesare Varano, del seu còmplice Filino Arcioni, a qui el pontífex havia confiat Gualdo. Una història de violència, fratricidi i fabricació de moneda falsa, de complicitat amb els Colonna i els Savelli, de furts a mercaders, de l'ocupació a traïció de Nocera a càrrec de delinqüents de Perusa, culpables de "rapi diripi et in predam dari ac Cathedrallem et alias dicte civitatis ecclesias monasteria et pia loca calicibus crucibus Sanctorum venerandis reliquiis aliisque ecclesiasticis iocalibus et ornamentis spoliari pluresque cives ac alios illius habitatores crudelissime interfici".³³

Pel que fa a la part dispositiva, el document es clou amb l'excomunicació i l'anatema contra Giulio Cesare Varano i els seus hereus, la confiscació de tots els seus béns, l'assignació de les terres dels Varano a Joan de Borja ("dilectus filius nobilis infans Iohannes de Borgia dux Nepesinus in quinto vel circa sue etatis anno constitutus, prout ex verisimilibus sue infantilis etatis inditiis concipi potest et spes indubia habetur, succedentibus annis se in virum producet virtuosum", on es repeteix quasi *ad verbum* el document de legitimació) i la transformació de la senyoria en ducat.³⁴

L'arquebisbe de Cosenza Francesc de Borja continuava essent tutor de Joan de Borja, i fou davant de l'arquebisbe, acompanyat d'un llarg seguici, a la catedral, el 13 de setembre, que hom convocà el poble de Camerino per notificar la decisió del papa.³⁵ La missa solemne de l'Esperit Sant, *Veni creator Spiritus*, va precedir la lectura de la butlla pontificia, de primer *in latino*, tot seguit *in volgare*.³⁶ També es van llegir els documents que assignaven la tutela de Joan a Francesc. Macario Muzio va pronunciar un magnífic discurs, acurat i dens, adequat per a l'ocasió i els temps: "horationem pro re ipsa et tempore habuit". Hom va consignar a Francesc de Borja, entronitzat davant de l'altar major, les claus de la ciutat sobre un plat d'argent, amb el consens dels *capitani delle arti*, dels ciutadans i del poble. El cardenal, com a acte formal de possessió del nou ducat, va llicenciar el governador i el *podestà*, que foren reincorporats immediatament després en nom del nou senyor. A continuació tingué lloc el jurament del governador i el *podestà*, dels canonges de la catedral, dels rectors de les parròquies, d'altres clergues i de gairebé tres-cents habitants de Camerino (*camèrti*).

L'endemà, el *podestà* va convocar un consell especial on, després d'un discurs d'Astianatte di Battista, hom proposà el reconeixement formal del nou senyor, aprovat

³² RONCHINO, 1877: 62.

³³ *Ibíd.*: 62-63; PIRANI, 2003.

³⁴ RONCHINO, 1877: 66; PIRANI, 2003.

³⁵ Per a això i el que segueix vegeu RONCHINO, 1877: 46-50; PIRANI, 2003.

³⁶ Els versos, les obres i la correspondència amb Poliziano de Muzio són ressenyats dins KRISTELLER, 1965-1997.

amb 107 vots a favor i set en contra. Tot seguit, el consell general va proposar retre fidelitat, homenatge i vassallatge a Joan de Borja, proposició que fou ben acollida per 456 votants i refusada per quatre. A continuació tingué lloc l'acte d'homenatge dels representants dels *terzieri* i dels procuradors de Florimonte, Pioraco, Regnano, Camporotondo, Serra Patrona, Sant'Anatolia, S. Giovanni di Fiuminata, Tuffo i Cerreto. El 27 de setembre, a Narni, Francesc de Borja va rebre l'acte d'obediència dels representants de Montesanto, de la província de Spoleto.

Els dies següents, la justícia pontifícia féu el seu curs: el 7 d'octubre, Giulio Cesare Varano era estrangulat a Pergola; pocs dies després, a Cattolica, Annibale i Venanzio foren ajusticiats, i a Pesaro hom va matar Pirro.

Només Giovanni Maria Varano aconseguí de salvar-se fugint a Venècia, on s'acordà amb els Baglioni, els Vitelli i els Orsini, enrolà tropes a L'Aquila i reeixí a entrar de bell nou a Camerino el mes de desembre. El retorn de Cèsar Borja l'obligà a fugir un altre cop. El 31 de desembre, a Senigallia, el Valentino eliminava a traïció Olivetto da Fermo, Paolo Orsini, l'Orsini duc de Gravina i Vitellozzo Vitelli. En totes dues ocasions, les venjances polítiques tingueren camp lliure: hom va desembeinar les espases i els punyals. Cèsar va destinar mestres d'obres i arquitectes a la construcció d'una fortalesa a Camerino, que restà inacabada perquè l'agost, des de Roma, va arribar la notícia de la mort d'Alexandre VI.³⁷ Els borgians es dispersaren. Giovanni Maria Varano recuperava la ciutat.

ELS FILLS

Pocs dies després de l'elecció d'Alexandre VI, Pietro Martire d'Anghiera confessava a Íñigo López de Mendoza, comte de Tendilla, el temor per l'actitud de Roderic amb els seus fills: "Si, quan només era cardenal, ja cercava, fos com fos, d'aconseguir patrimoni i títols importants per als fills, què se'n pot esperar, ara que és al capdamunt de tot? Mentre era cardenal va fer el fill gran duc de Gandia amb unes rendes immenses. Ara que és papa el farà rei, si pot; altrament, es diu, explotarà de ràbia".³⁸

Un cop desbrossat el camp de presumptes paternitats atribuïdes, però no demostrades, de Roderic de Borja, resten nou fills tinguts de diverses dones, la major part desconegudes. Tanmateix, d'aquesta nombrosa descendència, els qui interpretaren de manera més incisiva el paper de fills del pontífex foren Cèsar, Lucrecia, Joan i Jofré, nascuts de la relació de Roderic amb Vannoza Catanei.

L'estratègia familiar d'Alexandre VI, si més no en un primer moment, va consistir a aplegar per als fills un prestigiós poder senyorial fora dels límits dels Estats de l'Església. Aquest és el fil conductor de les històries individuals de Pere Lluís, primogè-

³⁷ PIRANI, 2003: 135-136.

³⁸ ANGLERÍA, 1953: I, 214-215, carta núm. 117, del 18 de setembre de 1492; vegeu també CANFORA, 2002. Una síntesi ràpida dins MIGLIO; OLIVA, 2004.

nit de Roderic, enviat a Espanya, on fou investit amb el ducat de Gandia;³⁹ de Joan, també tramès a Espanya, com a hereu de Pere Lluís al ducat valencià;⁴⁰ de Cèsar, destinat a seguir una brillant carrera eclesiàstica en terres ibèriques, i de Jofré, per al qual es va projectar una significativa promoció social al reialme de Nàpols.⁴¹ Els resultats obtinguts no foren els previstos, i Roderic es veié obligat a canviar d'estratègia i va orientar les seves iniciatives polítiques a favor dels fills cap a les terres de l'Església. Aquest fou el cas de Joan, cridat a Itàlia i investit de feus fins llavors sotmesos al domini de la santa seu. Aquest, també, el cas de Cèsar i Lucrècia, als quals hom va confiar càrrecs de govern al *Patrimonium*.⁴²

L'assassinat, en 1497, del duc Joan va somoure radicalment les perspectives d'afirmació política dels Borja. El pontífex hagué d'adreçar la seva estratègia cap a Cèsar. La dependència d'aquest respecte del rei de França condicionava, però, les seves decisions i era un obstacle per a qualsevol ambició sobre les àrees d'influència francesa. Per aquest motiu, el duc Valentino es veié obligat a cercar un domini en l'àmbit dels Estats Pontificis. La Romanya, sobre la qual es van orientar les ambicions de Cèsar, no apareixia aleshores en l'agenda política d'Alexandre VI. És per això que hom ha parlat d'elecció casual d'una regió on el poder del papa tan sols era nominal, usurpat per tirans locals. Una interpretació un pèl simplista, que menysvalora la centralitat històrica de la Romanya en la política pontifícia des de feia anys.⁴³

En poc temps, el Valentino, recolzat per Lluís XII, dugué a terme les primeres conquestes. Formalment, la seva activitat a la Romanya venia corroborada per la legitimitat del pontífex a través de la concessió del vicariat (1500).

D'aquest període destaca l'assassinat del segon marit de Lucrècia, Alfons d'Aragó, duc de Bisceglie, un homicidi sens dubte ordenat per Cèsar. Es tracta d'un crim polític: l'aliança amb el rei de França, que continuava essent el referent de Cèsar per a la construcció d'un domini personal, feia inacceptable el lligam de Lucrècia amb els Aragó de Nàpols.

Des de l'1 de maig de 1501, Cèsar apareix amb el títol de *Romaniae dominus*, i immediatament després li és conferit el de duc de Romanya. Alexandre VI, Cèsar Borja, i també Lucrècia, col·laboren en perfecta sintonia en la realització d'un projecte que els comporta avantatges comuns: l'acreixement de les fortunes familiars i l'estabilitat de les terres de l'Església.

Entre els mesos de maig i setembre de 1501 es defineix el quadre geogràfic i institucional d'allò que serà l'*estat* dels Borja. Al ducat de Romanya s'afegeixen els de Nepi, Sermoneta i després Camerino. Nepi incloïa, a més de les ciutats i els castells de la Tús-cia romana, una sèrie de territoris al voltant de Roma, sobretot a l'oest i el nord-oest:

³⁹ DE CARO, 1970c; BATLLORI, 1994: 122-124 i *passim*.

⁴⁰ DE CARO, 1970a; BATLLORI, 1994.

⁴¹ DE CARO, 1970b; BATLLORI, 1994.

⁴² Cf. NICO OTTAVIANI, 2003; BIANCIARDI, 2003.

⁴³ ANGIOLINI, 2003.

Palestrina, Rignano, Genazzano, Paliano, Rocca di Papa, Frascati, Montecompatri, Rocca Priora, Montefortino, Zagarolo, Rocca di Cave, Capranica, Olevano, Serrone, Anticoli di Campagna, Trivigliano, Collepardo, Piediluco. Sermoneta abraçava amples territoris al sud de la ciutat, entre el litoral i els Castelli Romani fins als confins de la Campània: Ninfa, Norma, Cisterna, San Felice, Albano, Nettuno, Ardea, Civita Lavinia, Nemi, Genzano, Roccagorga, Sonnino i Ceccano. Si col·loquem aquestes localitats sobre el mapa –un mapa tacat com una pell de lleopard que dóna una solució de continuïtat a territoris formalment dependents de diverses institucions–, veurem com es duu a terme un control absolut sobre la ciutat de Roma gràcies al control de les principals vies d'accés; com es construeix, a través dels dos ducats, una corona fèrria entorn de la ciutat capaç de condicionar-ne tant l'economia com l'activitat política; com al nord-est se sobrepassen els límits de l'Úmbria i al sud es projecten cap a la Campània. És una falca territorial que travessa el Laci de nord a sud. El projecte es completa pocs mesos després amb la creació del ducat de Camerino (Florimonte, Pioraco, Regnano, Camporotondo, Serra Patrona, Sant'Anatolia, S. Giovanni di Fiuminata, Tuffo i Cerreto, Monteleone), que es projecta un cop més cap al sud en els seus extrems, vers l'Úmbria, com si cerqués una continuïtat territorial, i cap al nord fins a tocar la Romanya. La falca territorial travessa finalment tots els Estats de l'Església.

Els protagonistes, segurament inconscients, del projecte eren dos nens de pocs anys, l'un amb tota probabilitat fill del papa, l'altre, si més no, nét seu: "Nato avus ac pater es", "ets l'avi i el pare del nounat", havia escrit Iacopo Sannazzaro d'Alexandre VI.⁴⁴

I ací reprenc l'afirmació de Paolo Prodi. És veritat. Durant el Quatre-cents assistim al pas "da una concezione del potere ancora improntata ad una visione medievale di un papato come potere universale" cap a una cosa ben diferent; però la "visione di un papa-re che fa dello Stato uno strumento per conservare la sua indipendenza in un sistema europeo di Stati",⁴⁵ és posterior. No es pot aplicar al pontificat d'Alexandre VI, que no apuntava cap al reforçament dels Estats Pontificis, sinó cap a la creació d'un atípic estat familiar, que des de Roma s'hauria estès fins al nord i el sud del Laci, l'Úmbria, les Marques i la Romanya.

Com hauria interferit o dialogat aquest estat amb els Estats Pontificis constitueix una pàgina de la història mai no escrita i, per tant, impossible d'avaluar.

FRAGMENTS

Un cop morts Alexandre, Cèsar Borja (que el pontífex havia assenyalat com a pare de l'Infant, tal com ho feren d'altres coetanis), el cardenal Lluís de Borja (que havia pres l'Infant romà sota la seva protecció i l'havia salvat de perills més grans) i Lucrecia (considerada per algú la seva mare), la figura de l'Infant romà s'esvaeix en l'ombra.

⁴⁴ Citat dins DE NICHILLO, 2002: 92.

⁴⁵ PRODI, 2005: 8.

En resten només fragments: la seva presència a Ferrara alguns anys; una carta de 1519, en llengua castellana, en què l'Infant es plany des de França per la nova de la mort de Lucrecia, que “en el mundo no podía ser más dolorosa”. El 1530 reclama sense èxit el ducat de Camerino. Resta, finalment, la notícia de la seva mort, del poc que havia deixat a Roma, de tants ducats invertits a València.

Si voleu, resta encara una petita mostra de les intenses relacions que hi havia hagut i hi havia entre Roma i València.

València, 21 de novembre de 2007

BIBLIOGRAFIA

- Alessandro VI e lo stato della Chiesa*, 2003: *Alessandro VI e lo stato della Chiesa. Atti del convegno (Perugia, 13-15 marzo 2000)*, a cura de C. Frova i M. G. Nico Ottaviani, Roma, 2003.
- ALLEGREZZA, 2001: F. ALLEGREZZA, “Alessandro VI e le famiglie Romane di antica nobiltà: gli Orsini”, dins *Roma di fronte all'Europa*, I, p. 331-344.
- ANGIOLINI, 2003: E. ANGIOLINI, “La politica dei Borgia in Romagna”, dins *Alessandro VI e lo Stato della Chiesa*, p. 146-174.
- ANGLERÍA, 1942: Pedro Mártir DE ANGLERÍA, *Epistolario*, I, a cura de José López de Toro, Madrid, 1953 (Documentos Inéditos para la Historia de España, IX).
- BATLLORI, 1994: M. BATLLORI, *La família Borja*, València: Tres i Quatre, 1994 (Obra completa, IV).
- BATLLORI, 2001: M. BATLLORI, “San Francisco de Borja y la fundación del Colegio Romano, ahora Universidad Gregoriana”, dins *Solemne Acto Académico de Investidura como Doctor Honoris causa del Excmo. Sr. Miquel Batllori i Munné. Ganadía, 18 de Mayo de 2001*, sense paginació.
- BENITO RUANO, 1952: E. BENITO RUANO, *Los infantes de Aragón*, Madrid, 1952.
- BIANCIARDI, 2003: P. BIANCIARDI, “Cesare Borgia in Umbria”, dins *Alessandro VI e lo stato della Chiesa*, p. 281-292.
- BONVINI MAZZANTI, 2005: M. BONVINI MAZZANTI, “La valenza giuridica nell'impresa borgiana”, dins *Cesare Borgia di Francia*, p. 85-104.
- BURCKARD, 1907-1942: *Johannis Burckardi Liber notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*, 2 vol., a cura d'E. Celani, Città di Castello, 1907-1942 (Rerum Italicarum Scriptores, 2, 32/1-2).
- CANFORA, 2002: D. CANFORA, “Il carne Supra casum Hispani regis di Pietro Martire d'Anghiera dedicato al pontefice Alessandro VI”, dins *Principato ecclesiastico*, p. 275-284.

- Cesare Borgia di Francia*, 2005: *Cesare Borgia di Francia. Gonfaloniere di Santa Romana Chiesa. 1498-1503. Atti del Convegno di Studi. Urbino 4-5-6 dicembre 2003*, a cura de M. Bonvini Mazzanti i M. Miretti, Urbino, 2005.
- DE CARO, 1970a: G. DE CARO, "Borgia, Giovanni", dins *Dizionario biografico degli italiani*, XIV, Roma, 1970, p. 717-719.
- DE CARO, 1970b: G. DE CARO, "Borgia, Goffredo", dins *Dizionario biografico degli italiani*, XIV, Roma, 1970, p. 725-727.
- DE CARO, 1970c: G. DE CARO, "Borgia, Pier Luigi", dins *Dizionario biografico degli italiani*, XIV, Roma, 1970, p. 736-737.
- DE CARO, 1970d: G. DE CARO, "Francesco Borgia", dins *Dizionario biografico degli italiani*, XIV, Roma, 1970, p. 709-711.
- DE NICHILLO, 2002: M. DE NICHILLO, "Papa Borgia e gli umanisti meridionali", dins *Principato ecclesiastico*, p. 49-98.
- DHE, 1981: *Diccionario de Historia de España*, II, Madrid, 1981.
- FALASCHI, 2005: P. L. FALASCHI, "L'occupazione di Camerino e le proposte di Ludovico Clodio per il governo del ducato", dins *Cesare Borgia di Francia*, p. 289-322.
- GILLI, 2001: P. GILLI, "Alexandre VI et la France d'après les sources contemporaines: physionomie d'une relation diplomatique inconciliable", dins *Roma di fronte all'Europa*, I, p. 59-76.
- GREGOROVIVUS, 1874: F. GREGOROVIVUS, *Lucrezia Borgia secondo documenti e carteggi del tempo*, traducció de Raffaele Mariano, Florència, 1874.
- GREGOROVIVUS, s. d.: F. GREGOROVIVUS, *Lucrezia Borgia. Secondo documenti e carteggi del tempo*, a cura d'Angelo Romano, traducció de Luigi Quattrocchi, introducció de Mario Martelli, Roma, s. d.
- KRISTELLER, 1965-1997: P. O. KRISTELLER, *Iter italicum*, 7 vol., Londres; Leiden, 1965-1997.
- Le rocche alessandrine*, 2003: *Le rocche alessandrine e la rocca di Civita Castellana, Atti del convegno (Viterbo 19-20 marzo 2001)*, a cura de M. Chiabò i M. Gargano, Roma, 2003.
- MARCHAND, 2005: J.-J. MARCHAND, "La figura di Cesare Borgia nella riflessione politica machiavelliana (1500-1503)", dins *Cesare Borgia di Francia*, p. 25-35.
- MIGLIO, 2005: M. MIGLIO, "Giovanni Borgia duca di Camerino: una politica di affermazione familiare", dins *Caterina Cybo duchessa di Camerino (1501-1557). Atti del Convegno. Camerino, Auditorium di S. Caterina, 28-30 ottobre*, a cura de Pierluigi Moriconi, Camerino, 2005, p. 73-82.
- MIGLIO; OLIVA, 2004: M. MIGLIO; A. M. OLIVA, "L'orgia del potere", *Medioevo*, 8/11 (2004), p. 93-121.
- OTTAVIANI, 2003: M. G. NICO OTTAVIANI, "Cesare e Lucrezia Borgia nei loro rapporti con le città e i castelli dell'Umbria", dins *Alessandro VI e lo stato della Chiesa*, p. 265-280.

- PELLEGRINI, 2005: M. PELLEGRINI, "Tra ragione e azzardo. La secolarizzazione del cardinale Valentino", dins *Cesare Borgia di Francia*, p. 42-71.
- PESIRI, 2001: G. PESIRI, "Sermoneta: 1499-1503", dins *Roma di fronte all'Europa*, II, p. 657-704.
- PIRANI, 2003: M. PIRANI, "Camerino fra signoria varanea e occupazione borghese", dins *Alessandro VI e lo stato della Chiesa*, p. 129-146.
- Principato ecclesiastico*, 2002: *Principato ecclesiastico e riuso dei classici. Gli umanisti e Alessandro VI. Atti del Convegno (Bari-Monte Sant'Angelo, 22-24 maggio 2000)*, a cura de D. Canfora, M. Chiabò i M. de Nichilo, Roma, 2002.
- PRODI, 2003: P. PRODI, "Alessandro VI e la sovranità pontificia", dins *Alessandro VI e lo stato della Chiesa*, p. 311-338.
- PRODI, 2005: P. PRODI, "La monarchia papale-imperiale di Alessandro", dins *Cesare Borgia di Francia*, p. 7-23.
- REHBERG, 2001: A. REHBERG, "Alessandro VI e i Colonna: motivazioni e strategie nel conflitto fra il papa Borgia e il baronato romano", dins *Roma di fronte all'Europa*, I, p. 345-386.
- Roma di fronte all'Europa*, 2001: *Roma di fronte all'Europa al tempo di Alessandro VI. Atti del Convegno (Città del Vaticano-Roma, 1-4 dicembre 1999)*, 3 vol., a cura de M. Chiabò, S. Maddalo, M. Miglio i A. M. Oliva, Roma, 2001.
- RONCHINO, 1877: A. RONCHINO, "Documenti borgiani nell'Archivio di Stato in Parma", *Atti e memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria per le Provincie dell'Emilia*, nuova serie, 1 (1877), p. 62-73.
- SANUTO, 1879: Marino SANUTO, *I diari*, I, a cura de F. Stefani, Venècia, 1879.
- TARQUINI, 2001: S. TARQUINI, "Nepi e Civita Castellana", dins *Roma di fronte all'Europa*, II, p. 705-715.
- TARQUINI, 2003: S. TARQUINI, "Nepi, dominio strategico dei Borgia", dins *Il Lazio e Alessandro VI. Civita Castellana, Cori, Nepi, Orte, Sermoneta*, a cura de G. Pesiri, Roma, 2003 (Nuovi studi storici, 64), p. 73-105.
- TARQUINI; PESIRI, 2003: S. TARQUINI; G. PESIRI, "Aree strategiche e attenzioni alessandrine", dins *Le rocche alessandrine*, p. 25-45.